

ساختار هندسی سوره‌های قرآن

پیش‌درآمدی بر روش‌های نوین

در حدیث و تفسیر قرآن کریم

محمد خامنه‌گر

شرکت چاپ و نشر بین‌الملل

شرکت چاپ و نشر بین الملل

نام کتاب: ساختار هندسی سوره‌های قرآن
ه.الف: محمد خامه گر

نوبت چاپ: اول - زمستان ۱۳۹۵

بازه گزینی، چاپ و صحافی: آبی نگار، سپهر

شماره صفحات: ۳۰۰ نسخه

قیمت: ۵۰۰ ریال

صفحه آرا: نادر شالین

طراحی جلد: هری اراهمی

مسئول تولید: شرکت چاپ و نشر بین الملل

شابک: ۸-۷۲۳-۳۰۴-۹۶۴-۹۷۸

دفتر مرکزی:

تهران، میدان استقلال، سعدی جنوبی، پلاک ۴،

طبقه سوم

تلفن: ۸۸۹۲۱۹۸۰ - ۲۱۰

نمابر: ۳۳۱۱۸۶۰۲

فروشگاه مرکزی:

میدان فلسطین، ضلع شمال شرق، پلاک ۴ و ۵

تلفن: ۸۸۹۲۱۹۸۰ - ۲۱۰

نمابر: ۸۸۹۰۳۸۴۳

Email: intlpub@intlpub.ir

www.intlpub.ir

سرشناسه: خامه گر، محمد

عنوان و نام پدید آور: ساختار هندسی سوره‌های قرآن، پیش درامدی، روش‌های نوین

ترجمه و تفسیر قرآن کریم/ محمد خامه گر

وضعیت ویراست: [ویراست:]

مشخصات نشر: تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۵

مشخصات ظاهری: ۳۹۴ ص

شابک: ۸-۷۲۳-۳۰۴-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

چاپ قبلی: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۲

یادداشت: (۳۲۱ ص)

موضوع: قرآن -- سوره‌ها و آیه‌ها -- ارتباط

موضوع: Qur'an -- Suras and ayats -- Cmunication

شناسه افزوده: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل

رده بندی کنگره: ۲۳۱۳۹۵ س خ/۷۱ BP

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۹

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۹۲۵۱۷

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری،
اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره‌ی کامپیوتری
اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و
بررسی، اقتباس در گیومه در مستند نویسی و مانند
آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق
مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست

۹	پیش‌درآمد
۱۳	فصل نخست: ره‌برد جامع‌گرایانه به معانی سوره‌ها
۲۲	معنا و مفهوم «ساختار هندسی سوره‌ها»
۲۳	دیدگاه نخست: تناسب فاعل و مفعول است که در یک مرحله نازل شده است.
۲۴	دیدگاه دوم: آیات هم‌جمله با یک هم‌رباط دارند
۲۷	دیدگاه سوم: هر سوره مشتمل بر چهار موضع جداگانه است
۲۹	دیدگاه چهارم: هر سوره دارای یک جامعیت واحد است
۳۴	آیا ساختار هندسی همه سوره‌های قرآن را می‌توان ترسیم کرد یا فقط سوره‌های کوچک را؟
۳۵	آیا سوره‌های قرآن به مثابه فصل‌های آن است؟
۳۸	پیامدها و کارکردهای ترسیم ساختار هندسی سوره‌های قرآن
۳۹	۱. کشف افق‌های جدید در اعجاز قرآن کریم
۴۴	۲. مقابله با شبهه‌افکنی‌های خاورشناسان
۴۹	۳. دفاع از اصول اعتقادی شیعه در سایه ساختار هندسی سوره‌ها
۵۶	۴. آشنایی سریع و آسان با مفاهیم قرآن
۵۹	۵. غرض سوره، معیاری برای حل اختلافات تفسیری
۶۳	۶. ارائه ترجمه‌ای «پیوسته» و تفسیری از قرآن
۶۷	۷. آشنایی با روش طرح معارف دینی در قرآن
۷۰	۸. فهرست‌بندی سوره‌ها
۷۱	۹. غرض سوره، معیاری برای شناخت اسباب نزول‌های جعلی
۷۵	۱۰. غرض سوره‌ها و تعیین معنای «بسم‌الله» در هر سوره

- گزارشی از تلاش‌های قرآن‌پژوهان در بررسی ساختاری سوره‌ها ----- ۷۸
- الف) آثار تدوین‌شده در زمینه تناسب آیات و سوره ----- ۸۰
- ب) آثار تدوین‌شده در زمینه ساختار هندسی سوره‌ها: ----- ۸۴

فصل دوم: ساختار هندسی سوره‌ها در بوتۀ نقد و نظر ----- ۹۱

توقیفی بودن ترتیب آیات ----- ۹۳

۱. دلایل عقلی ----- ۹۵
۲. دلایل قرآنی ----- ۹۶
۳. سیره پیامبر ----- ۱۰۰
۴. روایات ----- ۱۰۱
۵. ادعای اجماع ----- ۱۰۳

دلایل مخالفان ساختاری به سوره‌ها ----- ۱۰۴

۱. آیات متناوبه ----- ۱۰۴
۲. احادیث معتبره ----- ۱۱۳
۳. تلفیق حکیمیه آیات خلاف ترتیب نزول ----- ۱۱۸
۴. وحدت غرض اقتصادی سوره بلیه است ----- ۱۲۲
- دلایل مخالفان نگرش ساختاری به سوره‌ها ----- ۱۲۶
۱. قرآن برحسب وقوع حوادث مختلف بنا شده است ----- ۱۲۷
۲. موضوع محوری، ویژه کتب علمی است ----- ۱۲۹
۳. مرتبط نمودن آیات به یک غرض، مشتمل و تکمیل است ----- ۱۳۴
۴. اسلوب ویژه قرآن انتقال از موضوعی به موضوع دیگر است ----- ۱۴۲

فصل سوم: روش‌های کشف اهداف و مقاصد سوره‌ها ----- ۱۴۵

۱. سیاق سوره ----- ۱۵۰
۲. اسم سوره ----- ۱۵۸
۳. آیات آغازین و پایانی سوره‌ها ----- ۱۶۹
۴. فضای نزول سوره ----- ۱۷۳
۵. شأن نزول آیات و سوره ----- ۱۸۰
۶. مکی یا مدنی بودن سوره ----- ۱۸۹

۷. واژه‌های کلیدی سوره ----- ۱۹۲
۸. فضائل و خواص سوره‌ها ----- ۱۹۷
۹. اسماء الحسنی ----- ۲۰۴
۱۰. حروف مقطعه و اغراض سوره‌ها ----- ۲۰۷
۱۱. تناسب سوره‌های هم‌جوار ----- ۲۱۴
- الف) توقیفی یا اجتهادی بودن ترتیب سوره‌ها ----- ۲۱۵
- ب) آیا لازمه توقیفی بودن ترتیب سوره‌ها تناسب سوره‌های هم‌جوار است؟ ----- ۲۲۳
- ج) آیا با تکیه بر نظم فعلی قرآن می‌توان بین سوره‌های هم‌جوار تناسب برقرار کرد؟ ----- ۲۲۸
۲. قصه‌های قرآن و اغراض سوره‌ها ----- ۲۳۴
- روش‌های اثبات ارتباط قصه‌ها با غرض اصلی سوره ----- ۲۳۹
۱۳. سایر روش‌ها در کشف غرض سوره ----- ۲۵۲
- الف) آهنگ الهی ----- ۲۵۳
- ب) سوره‌های متباین ----- ۲۵۵

- فصل چهارم: چالش‌های کشف اهداف سوره‌ها ----- ۲۶۱
- گزارشی از تلاش‌های مفسران برای یافتن غرض سوره ملک ----- ۲۶۴
- نظریه اول: غرض اصلی سوره بیان ربوبیت همه الهی است ----- ۲۶۷
۱. بیان نعمت‌های الهی ----- ۲۶۹
۲. افتتاح سوره با کلمه «تبارک» ----- ۲۷۰
۳. تکرار صفت «رحمان» ----- ۲۷۳
۴. چگونگی توصیف معتقدان و منکران خداوند ----- ۲۷۵
۵. سیاق آیات ----- ۲۷۶
- نظریه دوم: غرض اصلی سوره بیان مالکیت و حاکمیت مطلق الهی است ----- ۲۷۸
۱. مکی بودن سوره «الملک» ----- ۲۸۲
۲. مفهوم کلمه «تبارک» ----- ۲۸۲
۳. تناسب مضمون سوره با آیات پایانی سوره التحريم ----- ۲۸۴
- نظریه سوم: غرض سوره بیان مبانی توحیدی اعم از ربوبیت و مالکیت است ----- ۲۸۵
- نظریه چهارم: غرض سوره، پرورش حالت خشیت از خداست ----- ۲۸۹
۱. سیاق آیات ----- ۲۹۰
۲. وجه تسمیه سوره ----- ۲۹۱

- نظریه پنجم: غرض اصلی سوره بیان راه سعادت و نیکبختی است ----- ۲۹۶
۱. تناسب با انتهای سوره قبل (تحریم) ----- ۲۹۷
۲. اسامی مختلف سوره ملک و فضیلت آن ----- ۲۹۸
- نظریه ششم: غرض سوره بیان تعالیم اسلامی و غفلت‌زدایی از مردم است ----- ۳۰۰
۱. مکی بودن سوره: ----- ۳۰۱
۲. سیاق آیات ----- ۳۰۲

- فصل پنجم: گزارشی از سبک‌های نمایشی ساختار سوره‌ها ----- ۳۰۶
۱. سبک نمودار محتوایی ----- ۳۰۹
- ساختار سوره بقره ----- ۳۱۰
۲. سبک گزارشی استوایی ----- ۳۱۹
- ساختار سوره «اعراف» ----- ۳۲۲
۳. سبک نمودار موضوعی ----- ۳۲۵
- ساختار سوره «مجادله» ----- ۳۲۹
۴. سبک استدلالی ----- ۳۴۶
- ساختار سوره «حج» ----- ۳۴۹
۵. سبک گزارش اجمالی ----- ۳۶۰
- ساختار سوره «روم» ----- ۳۶۲
۶. سبک نمودار درختی ----- ۳۶۵
- ساختار سوره «قلم» ----- ۳۶۸
- فهرست منابع ----- ۳۸۴

پیش‌درآمد

یکی از مباحث برجسته علوم قرآنی، مسئله تناسب و ارتباط آیات با یکدیگر است. بسیار خواننده متفکری با قرائت آیات یک سوره به نظم و ارتباط شگفت‌انگیز بین آنها پی می‌برد. اما نکته مهمی که کمتر بدان توجه شده است ارگانیسم هماهنگی کلی آیات یک سوره است. بدین معنا که هر سوره غرض را از خود و مشخصی دارد و آیات آن در نظامی منطقی و ارگانیسم به غرض سوره مرتبط گردند.

قرآن‌پژوهان با بررسی نحوه ارتباط آیات هر سوره با سؤالات متعددی مواجه شده‌اند:

آیا هر سوره دارای یک هدف است یا سوره‌ها به خصوص سوره‌های بزرگ دارای اهداف و غرض‌های متنوع و متفاوت می‌باشند؟ به ترتیب آیا آیات یک سوره همچون خطوط پراکنده و بی‌نظمی هستند که هیچ‌گونه ارتباط ساختاری میان آنها وجود ندارد یا این خطوط به ظاهر پراکنده از یک ارتباط منظم هندسی برخوردارند؟

اگر هر سوره دارای هدف واحدی است چگونه می‌توان آیات

مختلف المضامین را با هدف واحد مرتبط نمود؟ مثلاً اگر سوره بقره دارای یک غرض اصلی باشد، چگونه مطالبی همچون جریان حضرت آدم، داستان طولانی و پرفرازونشیب بنی‌اسرائیل، احکام شرعی و تکالیف فقهی مطرح شده در سوره و سایر مباحثی که هر یک در فضایی خاص تنفس می‌کنند، زیر یک سقف گردهم آمده‌اند؟ در صورتی که با دلایل دعدد عقلی و نقلی وجود غرض واحد در هر سوره اثبات گردد، از چه مکانیزم و روشی می‌توان برای کشف اغراض مذکور استفاده نمود؟

پاسخ‌گویی به این سؤالات، مفسران و قرآن‌پژوهان را به تکاپو و تلاش ادامه‌داری کاشانده است. بگونه‌ای که اکنون کمتر دوره تفسیری یا کتاب علوم قرآنی را می‌بینیم که از مباحث مربوط به ارتباط آیات و معرفة المناسبة خالی باشد.

پراکندگی ظاهری آیات یک سوره در قرن اخیر دستاویزی برای بهانه‌جویی‌های مستشرقان فراهم آورده است، به گونه‌ای که در جای‌جای کتب خود بر بی‌نظمی و آشفتگی قرآن تأکید کرده‌اند. از این‌رو دانشمندان اسلامی در پنجاه سال اخیر تلاش مجددی را برای نشان‌دادن ساختار منطقی و منظم سوره‌های قرآن آغاز کرده‌اند و در سال‌های چندین دوره تفسیر در این زمینه نگاشته‌اند. مباحث ارائه‌شده تا حد زیادی توانسته است نظریه هدفمندی سوره‌های قرآن را در محافل علمی قرآنی مطرح نماید و شبهات مستشرقان را پاسخ گوید.

اما از آنجا که نگرش ساختاری به سوره‌های قرآن نتایج و پیامدهای سودمندی را بدنبال دارد، ضرورت جمع‌آوری دیدگاه‌های پراکنده، و

تبدیل این فرضیه به یک نظریه سامان یافته علمی هنوز احساس می شود. همین امر موجب گشت تا این اثر علمی پدید آید. آنچه در درجه نخست هدف اصلی این نوشتار را تشکیل می دهد سازماندهی مباحث طرح شده در زمینه ساختار سوره های قرآن یا وحدت هدف هر سوره قرآن است. در گام بعدی نیز تدارک مباحث ناگفته و بر زمین مانده دنبال شده است.

پژوهش حاضر در پنج فصل تنظیم شده است:

در فصل اول پس از بیان ضرورت و اهمیت پژوهش، مفهوم ساختار سوره ها ذکر شده است. تا به طور دقیق محل بحث و نزاع مشخص گردد. آنگاه پیامدها و فواید بررسی موضوعی سوره ها قرآن در ده بند ذکر شده، که از مهم ترین آنها می توان به حذف افق های جدید در اعجاز قرآن و مقابله با شبهه افکنی های خاورشناسان در زمینه فقدان نظم در قرآن و آشنایی سریع و آسان با مفاهیم قرآن اشاره نمود. در انتهای همین فصل گزارشی از تلاش های قرآن پژوهان در زمینه ساختار سوره ها و ارتباط آیات ارائه شده است و کلیه کتب، تفاسیر و پایان نامه هایی که در این زمینه نگاشته شده برای نخستین بار جمع آوری و تنظیم گشته است.

فصل دوم، به بررسی و نقد دلایل موافقان و مخالفان ساختار سوره ها اختصاص دارد. در این فصل دلایل عقلی و نقلی هر گروه بررسی و ارزیابی شده است. در انتها با اتکاء به قوت دلایل طرفداران نظریه ساختار هندسی سوره ها، این نظریه را تقویت نموده ایم.

در فصل سوم که مهم ترین بخش پژوهش را تشکیل می دهد به

بررسی روش‌های کشف هدف اصلی هر سوره پرداخته‌ایم و ابزارها و روش‌هایی همچون سیاق آیات، شأن نزول سوره، اسم سوره، آیات آغازین و پایانی سوره و واژه‌های کلیدی سوره و قصه‌های آن.

در فصل چهارم، برای محک‌زدن میزان توانایی روش‌های ذکرشده سورة الملک بررسی شده است و با طرح نظرات و دیدگاه‌های مفسران، رابطه با هدف این سوره و کیفیت استدلال بر آن، چالش‌های عملی کشف غرض اصلی سوره نمایش داده شده است.

در فصل پنجم، گزارشی از سبک‌های نمایش ساختار سوره‌ها آمده است و پس از ررفی سبک‌های رایج در این زمینه همچون سبک استدلالی، سبک اعمال نمودار محتوایی، گزارش محتوایی و نمودار درختی، سبک نویسی که شتال بر محاسن و نقاط قوت سایر سبک‌ها بوده ابداع و گزارش شده است. این سبک که به «سبک تفصیلی» نامگذاری شده است، توانایی بالایی برای نشان‌دادن رابطه منطقی آیات و دستیابی به فواید و پیامدهای آن دارد. آینه و آوین و سرفصل‌های این پژوهش ابتکاری بوده و فاقد سابقه قبلی است.

گفتنی است که پژوهش حاضر ابتدا به عنوان پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآنی در دانشکده اصول‌الدین قرار گرفته است و پس از ویرایش مجدد به صورت کتاب به قرآن‌پژوهان برای تقدیم شده است. به امید آنکه این تلاش اندک در زمره خدمات قرآنی محسوب گردد آن را به جامعه قرآن‌پژوهان کشور تقدیم می‌نمایم.